

OPDRACHT

Niccolò Machiavelli aan de doorluchtige Lorenzo de' Medici de Jonge

1 Wie de gunst wenst te verwerven van een vorst, dient zich doorgaans bij deze aan met de kostbaarste dingen die hij meent te bezitten, of met de dingen waarmee deze het meest blijkt ingenomen. Zo ziet men vorsten vaak verrast worden met paarden, wapens, goudbrokaten stoffen, kostbare edelstenen en andere fraaie geschenken hun verheven positie waardig.

2 Maar toen bij mijzelf de wens begon te leven om Uwe Doorluchtigheid een tastbaar bewijs van mijn dienstvaardigheid te geven, vond ik onder mijn bezittingen niets dat ik kostbaarder en belangrijker achtte dan mijn kennis van de verrichtingen van grote persoonlijkheden, verworven dankzij een lange ervaring met de gebeurtenissen van nu en een voortdurende bestudering van die van vroeger. Ik heb deze verrichtingen langdurig en zorgvuldig gewikt en gewogen, en het resultaat daarvan vervat in een boekje dat ik Uwe Doorluchtigheid hierbij doe toekomen.

3 Weliswaar verdient dit het niet aan Uwe Doorluchtigheid te worden aangeboden, maar toch koester ik het volste vertrouwen dat U het goedgunstig zult willen aanvaarden, omdat ik U geen groter geschenk kan geven dan de mogelijkheid om in een oogwenk te leren wat ik zelf heb geleerd en begrepen in een lange reeks van jaren, en ten koste van talloze ongemakken en gevaren.

Lorenzo de' Medici de Jonge: Lorenzo di Piero de' Medici (1492-1519).

2 *bestudering*: It. *lezione*: deze term duidt op de *lezing* van (geschied)boeken, maar zinspeelt tegelijk op de *lessen* die men uit die lezing trekken kan.

3 *ten koste van ...*: M. zinspeelt hier vooral op de vele, vaak langdurige en inspannende, missies die hij tussen 1498 en 1512 voor de Republiek vervulde.

4 Ik heb dit werk niet gevuld met fraaie, breed uitgesponnen volzinnen, met hoogdravende, omstandige bewoordingen en andere klinkklank en klatergoud, waarmee velen hun betogen plegen vorm te geven en op te tui- gen, omdat het mijn bedoeling was een werk te schrijven dat uitsluitend gewaardeerd zou kunnen worden om de originaliteit van de benadering en om het belang van de behandelde materie. 5 En moge het niet als een blijk van verwaandheid worden gezien als iemand die maatschappelijk weinig of helemaal niets betekent oordelen en regels durft te formuleren betref- fende het bewind van vorsten. Want zoals degenen die het landschap in kaart brengen zich laag in de vlakten posteren als zij de natuurlijke ge- steldheid van bergen en hooggelegen plaatsen willen onderzoeken, en het hooggebergte opzoeken als zij laaggelegen plaatsen willen bestuderen, zo dient men vorst te zijn om de aard van het volk te doorgronden, en tot het volk te behoren om de aard van een vorst te doorgronden.

6 Moge dit kleine geschenk bij Uwe Doorluchtigheid een ontvangst vinden die recht doet aan de intentie waarmee het gezonden werd. Aan- dachtige lezing en overdenking ervan zullen U overtuigen van mijn vu- rig verlangen U de glorie te zien verwerven die Uw fortuin en Uw andere kwaliteiten U beloven. 7 En mocht Uwe Doorluchtigheid vanaf de toppen van zijn verhevenheid bij tijd en wijle een blik in deze diepe dalen wensen te werpen, dan zult U zien dat een kwade fortuin mij buiten mijn schuld hevig en hardnekkig kwelt.

4 *de originaliteit van de benadering*: It. *la varietà della materia*: een uitdrukking die allereerst duidt op de originaliteit van de gekozen benadering (vgl. xv.2-4) en presentatie (geen 'fraaie, breed uitgesponnen volzinnen'), en daarnaast wellicht ook op de gevarieerdheid van de stof.

5 *degenen die het landschap ...*: M. denkt hier vooral aan de militaire cartografie. Inzicht in structuur en eigenschappen van het landschap acht hij in militair opzicht van essentieel belang voor een vorst: zie xiv.8 vv.

I • Welke soorten vorstendommen er zijn, en op welke wijze ze worden verworven

1 Alle staten, alle vormen van bewind die over mensen werden en worden uitgeoefend, waren en zijn óf republieken óf vorstendommen. 2 Vorstendommen zijn óf erfelijk, als een vorstelijke familie ergens al lange tijd regeert, óf zij zijn nieuw. 3 Nieuwe vorstendommen zijn óf helemaal nieuw, zoals Milaan dat was voor Francesco Sforza, óf hun grondgebied wordt gevoegd bij het erfelijk bezit van de vorst die er de macht verwerft, zoals het Koninkrijk Napels bij dat van de koning van Spanje. 4 De aldus verworven gebieden zijn gewend óf aan het regime van een vorst óf aan een leven in vrijheid; en men verwerft ze met wapens óf van anderen óf van zichzelf, en dankt ze óf aan de fortuin óf aan eigen kwaliteiten.

tit. *vorstendommen*: It. *principati*: hier en elders staat de term *principato* zowel voor een bepaald territorium als voor de vorstelijke macht die er wordt uitgeoefend. Dezelfde dubbelzinnigheid heeft de term *stato*, die zowel 'staat' als 'bewind over een staat' kan betekenen.

- 1 *óf republieken óf vorstendommen*: bij wijze van inleiding en omwille van de overzichtelijkheid geeft M. hier een schematisch overzicht van de verschillende typen staten en bewindvoering. Maar hij was zich er zeker van bewust dat dergelijke onderscheiden in de praktijk niet altijd makkelijk te maken vallen: zie bv. hfdst. 1x, over de vorstendommen op burgerlijke grondslag.
- 3 *Francesco Sforza*: zie v11.5. Milaan was als vorstendom 'helemaal nieuw' bezien vanuit het perspectief van deze nieuwe heerser. Maar vóór diens machtsgreep was Milaan lange tijd geregeerd geweest door de Visconti: de stad zelf was dus allerminst een 'nieuw' vorstendom. • *het Koninkrijk Napels*: zie 111.39. • *de koning van Spanje*: Ferdinand van Aragon (zie xx1.2).
- 4 *aan een leven in vrijheid*: bedoeld wordt: aan een staatsorde van het republikeinse type, waarbij de macht niet in handen is van één persoon of één familie. • *óf aan de fortuin óf aan eigen kwaliteiten*: deze laatste twee alternatieven lopen parallel aan de voorafgaande twee: want macht die men verovert met andermans wapens dankt men aan de fortuin, en macht die men zelfstandig verovert aan zijn eigen kwaliteiten.

II • Over erfelijke vorstendommen

¹ Over republieken zal ik het hier niet hebben, omdat ik daar elders uitvoerig over heb gesproken. ² Ik zal uitsluitend aandacht besteden aan vorstendommen, en langs de lijnen van bovenstaand schema uiteenzetten hoe men deze kan besturen en behouden.

³ In erfelijke staten, die vergroeid zijn met de familie van de vorst die er regeert, is het veel eenvoudiger om aan de macht te blijven dan in nieuwe. Zolang men het traditionele bestel en beleid maar intact laat, kan men verder handelen naar bevind van zaken. Als zo'n vorst een gemiddelde daadkracht bezit, zal hij de macht altijd weten te behouden, tenzij buitengewoon sterke krachten hem daarvan beroven. En zelfs al raakt hij die kwijt, dan herovert hij die weer zodra het degene die hem verdrongen heeft begint tegen te zitten.

⁴ Een illustratie hiervan in Italië vormt de hertog van Ferrara, die de agressie van de Venetianen in 1484 en die van paus Julius in 1510 uitsluitend wist te overleven omdat zijn familie daar sinds jaar en dag regeert. ⁵ Want voor een vorst wiens bewind vanzelfsprekend is, bestaat er minder reden en minder noodzaak om harde maatregelen te nemen, en daardoor

- ¹ *omdat ik ... gesproken*: over een werk over republieken geschreven vóór *Il Principe* is verder niets bekend; het is dus onduidelijk waar M. hier op doelt.
- ³ *handelen ... zaken*: m.a.w.: het beleid afstemmen op de (ontwikkeling van de) omstandigheden. In een andere context (die van het nieuwe vorstendom) zal M. deze aanpak veroordelen: zie III.30. • *buitengewoon sterke krachten*: vgl. vooral VII.9, 42.
- ⁴ *de hertog van Ferrara*: deze term verwijst hier in algemene zin naar het geslacht d'Este, dat al eeuwen over Ferrara regeerde, en meer specifiek naar twee eigentijdse hertogen uit dit geslacht. Tussen Ercole d'Este en de op expansie beluste Venetianen brak in 1482 de zg. Zoutoorlog uit. Oorzaak was o.a. het feit dat Ercole weigerde nog langer zout van Venetië af te nemen, zoals hij op grond van een verdrag verplicht was, en langs de Adriatische kust zelf begonnen was zout te winnen. Na aanvankelijke tegenslagen wist Ercole deze oorlog vrijwel ongeschonden door te komen, dankzij de steun van paus Sixtus IV, koning Alfonso van Napels, Florence (Lorenzo il Magnifico) en Milaan (Lodovico Sforza); zie ook XI.8. Zijn zoon en opvolger Alfonso I raakte in 1510 aanvankelijk een groot gedeelte van zijn grondgebied kwijt aan paus Julius II (die formeel zijn landsheer was), maar kon na Franse interventie het verloren gebied heroveren.

is hij vanzelf geliefder; tenzij hij zich door ongehoorde wandaden gehaat heeft gemaakt, mag verwacht worden dat zijn onderdanen een natuurlijke genegenheid voor hem koesteren. 6 En als een regime sinds lange tijd ononderbroken aan de macht is, verdwijnt de herinnering aan machtswisselingen en de oorzaken ervan; want elke omwenteling biedt een aanzet voor een volgende.

- 5 *zich ... gehaat heeft gemaakt*: M. benadrukt voortdurend dat de volkshaat voor een vorst een dodelijke bedreiging vormt. Zie bv. hfdst. xix.
- 6 *En als een regime ...*: m.a.w.: zolang er nog een machtswisseling vers in het collectieve geheugen ligt, kan die fungeren als stimulans of als excuus voor een volgende machtsgreep; is dat niet meer het geval, dan wordt het heersende bewind ervaren als vanzelfsprekend en legitiem. Vgl. iv.20; v.9. • *een aanzet ...*: M. denkt hier aan het geweld en de impopulaire maatregelen waarmee elke omwenteling gepaard gaat, en die gevoelens van wrok oproepen waaruit weer een nieuwe omwenteling kan ontstaan (zie III.2-3).

III • Over vorstendommen met een gemengd karakter

¹ Maar moeilijk wordt het als een vorstendom nieuw is. Allereerst zijn er vorstendommen die niet helemaal nieuw zijn, maar gevoegd worden bij een vorstendom dat al bestaat, waardoor een geheel ontstaat dat men gemengd zou kunnen noemen. Zo'n machtswisseling vindt haar oorsprong in een lastige tendens die aanwezig is in alle vorstendommen waar een nieuwe heerser aan de macht komt. Die is dat mensen graag de ene heer verruilen voor de andere, omdat ze menen daar beter van te worden, en dan in die overtuiging tegen hem in opstand komen. Maar dit is een misvatting; en na verloop van tijd ondervinden ze dan aan den lijve dat ze er juist op achteruit zijn gegaan. ² En dat komt door een andere onvermijdelijke omstandigheid: dat men de bevolking van het land waar men de macht grijpt altijd schade moet berokkenen, met wapengeweld en allerlei andere hardvochtigheden waarmee machtsgrepen nu eenmaal gepaard gaan. ³ Het gevolg is dat iedereen die van je machtsgreep schade ondervindt je vijand wordt, en dat je degenen die je aan de macht hebben geholpen niet te vriend kunt houden. Want de beloningen die je geven kunt, zullen altijd kleiner zijn dan de beloningen die ze in gedachten hadden; en de dank die je hun verschuldigd bent, maakt het gebruik van de harde hand onmogelijk. Want hoe sterk iemand militair ook is, om ergens voet aan de grond te krijgen heeft hij de steun van de bevolking nodig. ⁴ Daarom kon koning Lodewijk XII van Frankrijk Milaan in een oogwenk veroveren, en raakte hij het vervolgens in een oogwenk weer kwijt. Voor dit eerste verlies waren de militaire middelen van Lodovico toereikend; want toen degenen die de poorten voor Lodewijk hadden opengezet, merkten dat ze bedrogen

- ¹ *die niet helemaal nieuw zijn*: die een nieuwe machthebber krijgen in de persoon van iemand die elders al regeert, en dus tevens een 'oude' machthebber is. • *Zo'n machtswisseling*: in het geannexeerde gedeelte van de gemengde staat, dat een nieuwe heerser krijgt. • *tegen hem*: tegen de nieuwe machthebber.
- ³ *Het gevolg is ...*: vgl. VI.17-19. • *je vijand ... te vriend*: deze antoniemen komen (steeds in politieke zin) veelvuldig voor in de *P*, en regelmatig, zoals hier, paarsgewijs: zie bv. VII.43; XI.5; XIV.11-12. • *de harde hand*: It. *medicine forti* 'sterke medicijnen, paardenmiddelen' (zie § 26). • *Want hoe sterk ... nodig*: dat deze stelling niet al te absoluut genomen moet worden, zal blijken uit hfdst. IV.
- ⁴ *Milaan*: Lodewijk XII (1462-1515, koning van Frankrijk sinds apr. 1498, als opvolger van de kinderloos gestorven Karel VIII) was een kleinzoon van Valentina Visconti, dochter van Gian Galeazzo V († 1402) en halfzuster van Filippo Maria V.

uitkwamen en dat ze zich ten onrechte rijk hadden gerekend, werd het bewind van hun nieuwe vorst weldra onverdraaglijk voor hen.

5 Het is zeker waar dat wanneer je een gebied dat zich via een opstand van je heeft losgemaakt, voor een tweede keer weet te veroveren, je het minder gauw zult kwijtraken. Want dan biedt die opstand je als heerser een excuus om je veiligheid met fermere hand te verzekeren, door de schuldigen te straffen, verdachte elementen door de mangel te halen, en je positie te versterken waar die kwetsbaar is. 6 Om de koning Milaan de eerste keer afhandig te maken was wat wapengekletter langs de grenzen van een hertogje als Lodovico voldoende; maar om hem de stad een tweede keer te ontnemen moest de hele wereld front tegen hem maken, en moesten zijn legers verslagen of uit Italië verjaagd worden; dit om de redenen die ik genoemd heb. 7 Desondanks volgde op het eerste verlies van de stad ook nog een tweede. De algemene oorzaken van het eerste verlies heb ik al genoemd. Rest nog die van het tweede te bekijken, en te bezien welke

(† 1447), de laatste hertog uit dit geslacht die over Milaan had geregeerd. Deze verwantschap vormde de basis van zijn aanspraken op de stad. Als Lodewijk in aug. 1499 Italië binnenvalt, regeert in Milaan een zoon van Francesco Sforza (vii.5), Lodovico bijgenaamd *Il Moro* (vanwege zijn donkere uiterlijk ('de Moor'), of om andere redenen). Franse troepen bezetten de stad op 11 sept. Lodovico zoekt zijn toevlucht bij keizer Maximiliaan, en weet Milaan op 5 febr. 1500 met een Duits-Zwitsers huurleger te heroveren. Maar precies twee maanden later (5 apr. 1500) laten zijn troepen hem in een volgend treffen met de Fransen in de steek. Lodovico wordt gevangengenomen en afgevoerd naar Frankrijk, waar hij in 1508 in gevangenschap zal sterven. Milaan blijft in Franse handen tot 1512. In dat jaar behalen de Fransen in de belangrijke slag bij Ravenna (11 april) een overtuigende zege op het leger van de zg. Heilige Liga (een anti-Franse alliantie van vooral Spanje, Venetië en paus Julius II, de initiatiefnemer); maar de Franse opperbevelhebber, Gaston de Foix, sneuvelt. Daarna is het snel gedaan met de Fransen, vooral omdat een door paus Julius betaald Zwitsers huurleger de Liga te hulp schiet. De Fransen moeten zich terugtrekken uit Italië (juni 1512), en raken daar bijna al hun bezittingen kwijt. Massimiliano Sforza, een zoon van Lodovico il Moro, wordt in dec. 1512 geïnstalleerd als hertog van Milaan; maar de feitelijke macht berust bij de Zwitserse troepen waarvan Massimiliano voor zijn verdediging afhankelijk is. Als de Zwitsers zich, na de nederlaag tegen Frankrijk in de slag bij Marignano (13 sept. 1515) terugtrekken uit Italië, betekent dit ook het einde van de macht van Massimiliano, die in okt. 1515 aftreedt.

7 *algemene*: algemeen geldige, in ieder vergelijkbaar geval aanwezig en aanwijsbare.

middelen hij tot zijn beschikking had, en welke middelen iemand in een dergelijke positie ten dienste staan om zijn verovering beter te consolideren dan Lodewijk deed.

8 Welnu, als een veroverd gebied gevoegd wordt bij een gebied dat de veroveraar al eerder bezat, dan betreft het twee gebieden die óf tot hetzelfde land behoren en dezelfde taal spreken, óf niet. 9 In het eerste geval is het buitengewoon eenvoudig zo'n gebied te behouden, vooral als de plaatselijke bevolking niet gewend is in vrijheid te leven. Om het bezit van zo'n gebied veilig te stellen is het voldoende de vorstelijke familie die er regeerde onschadelijk te maken. Want als de positie waarin de bevolking verkeert verder ongewijzigd blijft en zeden en gewoonten dezelfde zijn, dan zal er van onrust geen sprake zijn. Zo ging het in Bourgondië, Bretagne, Gasconne en Normandië, die sinds lange tijd bij Frankrijk horen. Weliswaar is de taal die men in deze gebieden spreekt niet helemaal dezelfde, maar zeden en gewoonten vertonen sterke overeenkomsten en van onderlinge spanningen is geen sprake. 10 Wie zo'n gebied na verovering behouden wil, dient voor twee dingen zorg te dragen: ten eerste, dat de familie van

- 8 *land*: It. *provincia*, een latinisme waarmee M. meestal grote, in sociaal en cultureel opzicht min of meer homogene territoria als Frankrijk, Italië, Griekenland etc. aanduidt, waarin zich vaak verschillende onafhankelijke *stati* (staten, gebieden) bevinden.
- 9 *vooral als ...*: zie v.9. • *onschadelijk te maken*: M. gebruikt hier en elders (bv. in IV.12, 15; v.8) het ww. *spagnere*, ter aanduiding van een politieke afrekening die fysieke eliminatie niet noodzakelijkerwijs impliceert, maar in de praktijk wel vaak met zich meebrengt. • *in Bourgondië ...*: *Bourgondië*, dat overigens altijd een koninklijk leengoed was, kwam onder de Franse kroon in 1477, na de dood van Karel de Stoute. *Bretagne* kende, tijdens de Honderdjarige Oorlog maar ook nog daarna, een lange traditie van vijandschap jegens de Franse kroon. De aansluiting van dit gebied bij Frankrijk kreeg uiteindelijk gestalte via het huwelijk van hertogin Anne de Bretagne met koning Karel VIII (1491). Na Karels dood verstootte diens opvolger Lodewijk XI zijn vrouw Jeanne de Valois om via een huwelijk met Anne het Franse bezit van Bretagne te consolideren. Hun dochter Claude trouwde in 1514 met Lodewijks opvolger Frans I. *Gasconne* werd in 1453 bij Frankrijk gevoegd. *Normandië* werd al geannexeerd in 1204, maar later door Engeland heroverd. In 1450 werd het gebied weer Frans. Van al deze gebieden maakte dus eigenlijk alleen Normandië 'sinds lange tijd' deel uit van Frankrijk. • *Weliswaar is de taal ...*: in Zuid-Frankrijk (waartoe Gasconne behoort) werd de *langue d'oc*, het Occitaans gesproken; in Normandië, Bourgondië en Bretagne regionale varianten van het Frans; in Bretagne bovendien Keltisch.

de voormalige vorst uit de weg wordt geruimd; ten tweede, dat wetten en belastingen dezelfde blijven. Gebeurt dat, dan zal dat gebied in zeer korte tijd met het oorspronkelijke samensmelten.

11 Maar verwerf je een gebied in een land met een andere taal, andere zeden en gewoonten en een ander politiek bestel, dan sta je voor een zware taak en dien je alle winden mee te hebben en alle zeilen bij te zetten om het bezit ervan te consolideren. 12 Een van de beste en doeltreffendste maatregelen zou dan zijn dat de veroveraar zich persoonlijk in het desbetreffende gebied vestigde; dat zou het bezit ervan zekerder en duurzamer maken. Dat deed de Turkse sultan in Griekenland: alle andere maatregelen die hij nam om daar de baas te blijven zouden zonder effect zijn gebleven, als hij zich daar niet gevestigd had. 13 Want verblijf je persoonlijk in zo'n gebied, dan zie je het direct als er dingen scheefgroeien en kun je onmiddellijk ingrijpen; verblijf je daar niet, dan verneem je zulke misstanden pas als ze een vervaarlijke omvang hebben aangenomen en er geen kruid meer tegen gewassen is. Bovendien wordt het desbetreffende gebied dan niet leeggeroofd door degenen die het namens jou besturen. Het stemt de onderdanen tot tevredenheid dat ze zich direct kunnen wenden tot de vorst, wiens nabijheid voor hen een extra reden vormt om hem affectie te tonen als ze goede bedoelingen hebben, en te vrezen als ze andere plannen koesteren. Verder zal een vreemde vorst zich dan wel tweemaal bedenken alvorens het betreffende gebied binnen te vallen. Kortom, wie zich in zo'n gebied gevestigd heeft, zal het alleen in het uiterste geval weer kwijtraken.

14 Een ander zeer probaat middel is de vestiging van een paar kolonies in het desbetreffende gebied, waarmee je het als het ware vastketent; want doe je dat niet, dan moet je er grote contingenten cavalerie en infanterie detacheren. 15 Kolonies vergen geen grote investeringen: het kost weinig of niets om ze te stichten en in stand te houden. En de enigen die je dupeert zijn degenen wier grond en huizen ten bate van de nieuwkomers onteigend worden, en die vormen maar een miniem gedeelte van de bevolking. 16 Die gedupeerden worden dan berooide ontheemden, van wie je dus niets te duchten hebt; alle anderen hebben enerzijds geen schade

12 *dat de veroveraar ... vestigde*: zie v.2, 9. • *de Turkse sultan*: zie XIII.6. • *Griekenland*: bedoeld wordt het Oost-Romeinse Rijk, dat zich in de late Middeleeuwen uitstrekte over een deel van de Balkan en een deel van het huidige Turkije.

13 *affectie te tonen ... te vrezen*: zie hfdst. XVII.

geleden, en zouden zich dus bij de situatie neer moeten leggen, en zullen zich anderzijds wel hoeden voor misstappen, uit angst hetzelfde lot te ondergaan als degenen die tot de bedelstaf zijn gebracht. ¹⁷ Mijn conclusie is dus dat kolonies geen kosten met zich meebrengen, betrouwbaarder zijn, en minder mensen benadelen; en de benadeelden staan machteloos, zoals gezegd, omdat ze berooide ontheemden geworden zijn. ¹⁸ In dit verband dient opgemerkt te worden dat je mensen moet strelen of kelen: want voor milde maatregelen die hen treffen nemen ze wraak, en tegen meedogenloze maatregelen staan ze machteloos. En dus moet je mensen, als je ze treft, zo hard treffen dat je voor hun wraak niet beducht hoeft te zijn. ¹⁹ Als je daarentegen geen kolonisten maar zwaarbewapende troepen stuurt, vallen de kosten veel en veel hoger uit, en moeten alle inkomsten uit het verworven gebied voor deze bezettingsmacht worden bestemd; en uiteindelijk kost dat gebied dan meer dan het oplevert. Bovendien zet je zo veel meer kwaad bloed, omdat het hele gebied te lijden heeft van een legermacht die voortdurend op andere plaatsen wordt ingekwartierd. Iedereen ondervindt daar schade van, en dus wordt iedereen je vijand; en zulke vijanden kunnen je kwaad doen, omdat ze, aangetast in hun belangen, in eigen vertrouwde omgeving blijven verkeren. ²⁰ Zo nuttig als koloniën zijn, zo schadelijk is dus in elk opzicht een dergelijke bezettingsmacht.

²¹ In een land dat gekenmerkt wordt door de verschillen die ik genoemd heb, dient een heerser verder de kleine machthebbers aldaar leiding en bescherming te geven, de grote zo veel mogelijk te verzwakken, en ten koste van alles te voorkomen dat daar op de een of andere manier een vreemde heerser binnendringt die even machtig is als hij. Als dat laatste gebeurt, wordt zo iemand altijd binnengehaald door mensen die met de situatie aldaar geen vrede hebben, omdat ze meer willen of omdat ze bang zijn. De

¹⁸ *dat je mensen...*: een van de beroemdste maximen van M., dat in andere bewoordingen wordt herhaald in vii.39.

²⁰ *schadelijk*: It. *inutile*: een term die hier en elders (xii.5; xiii.2; xix.68, xx.titel; xxii.4) zowel 'schadelijk' als 'nuttelos' kan betekenen.

²¹ *land*: nog steeds met de strekking van *provincia* (zie noot 8). • *de verschillen*: niet in dat land zelf, maar t.o.v. het moederland van de heerser. • *De Romeinen...*: M. doelt hier vermoedelijk op het in 211 v.C. gesloten verdrag tussen Rome en de Aetolische Bond (een verzameling stadstaatjes in Midden-Griekenland), dat voorzorg in Romeinse militaire steun aan deze Bond in haar conflict met Filippus v van Macedonië.

Romeinen werden indertijd naar Griekenland gehaald door de Aetoliërs; en ook in alle andere landen waar ze voet aan de grond zetten, gebeurde dat op uitnodiging van de plaatselijke bevolking. ²² En altijd zal men zien dat zodra een machtige vreemde heerser een bepaald land betreedt, de kleinere heersers daar massaal zijn zijde kiezen, uit rancune jegens dege-
ne onder wiens macht zij gebukt zijn gegaan. Daarom kost het hem geen enkele moeite om de steun van deze kleinere machthebbers te verwerven, die gaarne een gesloten front zullen vormen met het gebied dat hij daar verworven heeft. ²³ Laat hij alleen oppassen dat hun militaire macht en hun gezag niet te groot worden; doet hij dat, dan zal het hem verder weinig moeite kosten om met eigen militaire middelen en met steun van de kleine heersers de macht van de grote heersers in dat land te beknotten, en daar de onbetwiste leider te worden. Wie deze regels niet respecteert, zal weldra verliezen wat hij verworven heeft, en zal, zolang hij het nog vast weet te houden, met talloze moeilijkheden en tegenslagen te kampen hebben.

²⁴ De Romeinen respecteerden in de gebieden die zij veroverden deze regels zorgvuldig. Zij stuurden daar kolonisten heen, behandelden de kleinere machthebbers welwillend maar voorkwamen dat zij te machtig werden, beknotten de macht van de grote heersers in dat gebied, en voorkwamen dat machtige heersers van elders daar wat te zeggen kregen. ²⁵ Ik zal mij beperken tot één enkel voorbeeld: Griekenland. Daar betoonden zij zich welwillend ten opzichte van de Achaeërs en de Aetoliërs, beknotten zij de macht van de Macedoniërs, en verjoegen zij Antiochus. En nooit vormde de solidariteit van de Achaeërs of de Aetoliërs voor hen een reden om hun macht te laten toenemen; nooit lieten zij zich door Filippus vermurwen om zijn vriendschap te aanvaarden zonder zijn macht te beknotten.

²⁵ *Griekenland*: de gebeurtenissen waarop M. hier doelt, speelden zich af in de jaren 200-189 v.C. In de succesvolle Tweede Macedonische Oorlog, die de Romeinen voerden tegen Filippus (200-197; zie xxiv.7) waren de Aetoliërs hun bondgenoten; maar dezen werden voor hun diensten nauwelijks beloond. Zij keerden zich toen tegen de Romeinen, en kozen de kant van koning Antiochus van Syrië toen deze in 192 naar Griekenland kwam. Maar ook Antiochus was niet opgewassen tegen de Romeinen, die ditmaal werden bijgestaan door Filippus en de Achaëische Bond (een stedenbond op de Peloponnesus). De Aetolische Bond werd ontbonden, en Filippus werd ondanks zijn steun aan de Romeinen gedwongen bijna al zijn veroveringen prijs te geven.

ten; nooit was Antiochus' macht voor hen een motief om zijn aanwezigheid daar te dulden. 26 Want de Romeinen deden in dergelijke situaties wat alle wijze vorsten dienen te doen: zij dienen niet alleen oog te hebben voor bestaande conflicten, maar ook voor toekomstige, en die met inzet van alle middelen te bestrijden. Want als men ze signaleert in een beginstadium, vallen ze nog gemakkelijk in de kiem te smoren; maar als men wacht tot ze om zich heen hebben gegrepen, dan is het voor ingrijpen te laat, omdat de kwaal inmiddels ongeneeslijk is geworden. 27 In dergelijke gevallen geldt wat de geneeskunde over tuberculose leert: die ziekte is in het beginstadium moeilijk te onderkennen en makkelijk te behandelen, maar wordt na verloop van tijd, als prompte onderkenning en behandeling achterwege zijn gebleven, makkelijk te onderkennen en moeilijk te behandelen. 28 Zo is het ook in de politiek: onderkent men de kwalen op dit gebied in een beginstadium (wat alleen gegeven is aan iemand die over veel visie beschikt), dan zijn ze makkelijk te behandelen; maar onderkent men ze niet en laat men ze net zo lang voortwoekeren totdat iedereen kan zien wat er mis is, dan valt er niets meer aan te doen.

29 Daarom pakten de Romeinen de problemen aan zodra hun contouren zichtbaar werden. Nooit lieten ze zaken op hun beloop om een oorlog te vermijden; want ze wisten dat je een oorlog niet voorkomen kunt, maar hoogstens uit kunt stellen ten voordele van een ander. Daarom besloten ze de oorlogen tegen Filippus en Antiochus in Griekenland te voeren, om die later niet te hoeven voeren in Italië. Op het bewuste moment hadden ze zowel de oorlog tegen de eerste als die tegen tweede uit de weg kunnen gaan; maar ze verkozen dat niet te doen. 30 En nooit waren ze gecharmeerd van het motto 'de tijd is de beste medicijn', dat de wijzen

26 *wat alle wijze vorsten ...*: M. benadrukt regelmatig dat bekwaam beleid eerst en vooral een kwestie is van een goede toekomstvisie: zie de Index onder *vorst*.

30 *de tijd is de beste medicijn*: It. *godere il beneficio del tempo* [lett. 'de gunst van de tijd genieten'; de tijd zijn werk laten doen]: een zegs- en handelwijze die in Florentijnse bestuurskringen buitengewoon populair was, en die M. hier met afschuw vervult. Maar elders zal hij betogen dat het in echt gevaarlijke situaties vaak beter is om tijd te nemen. Essentieel is voor M. dan ook niet zozeer om altijd direct handelend op te treden, alswel om onder alle omstandigheden waakzaam te blijven en te zoeken naar een oplossing. • *de wijzen van tegen-*

van tegenwoordig in de mond bestorven ligt: want liever vertrouwden ze op hun eigen visie en kwaliteiten. Want de tijd drijft van alles voor zich uit, en kan goede zowel als slechte dingen met zich meevoeren, en slechte zowel als goede.

31 Maar laten we teruggaan naar de koning van Frankrijk, en eens zien welke van de genoemde zaken hij in praktijk heeft gebracht. En ik zal het hier niet hebben over Karel, maar over Lodewijk, omdat die in Italië langer gebied heeft bezeten, en in politiek opzicht dus beter te beoordelen valt. Duidelijk zal worden, dat hij het tegendeel heeft gedaan van alle dingen die men doen moet om een gebied te behouden in een land dat verschillend van karakter is. 32 Koning Lodewijk kon Italië binnenkomen dankzij de expansiezucht van de Venetianen, die van zijn komst gebruik wilden maken om de helft van Lombardije te annexeren. 33 Op deze stap van de koning valt weinig aan te merken. Want omdat hij voet aan de grond wilde krijgen in Italië maar hier geen vrienden had, sterker nog, omdat door de wijze van optreden van Karel alle deuren voor hem gesloten waren, was hij gedwongen de vrienden te accepteren die hij krijgen kon. En dit besluit zou goed zijn uitgepakt, als zijn strategie verder vlekkeloos was geweest.

woordig: met deze uitdrukking duidt M. de bestuurlijke elite aan die in Florence sinds jaar en dag aan de macht was. Een vergelijkbare ironische uitdrukking in xx.10. • *drijft van alles ...*: het beeld is dat van een opgezwollen rivier, die alles wat hij tegenkomt voortduwt en meesleurt (vgl. xxv.5 vv.).

- 31 *Karel*: de inval van K. viii in Italië begint in sept. 1494; maar een jaar later, in okt. 1495, heeft het Franse leger Italië al weer verlaten, en zijn alle veroveringen weer verloren gegaan. Zie xii.9; xxvi.19.
- 32 *Koning Lodewijk ...*: het Verdrag van Blois tussen de koning en Venetië werd gesloten op 9 febr. 1499, en wereldkundig gemaakt op 15 april. De (geheime) verdragsbepalingen behelsden o.a. financiële steun van Venetië aan Frankrijk, en territoriale toezeggingen van Frankrijk aan Venetië ten aanzien van Lombardije.
- 33 *de wijze van optreden van Karel*: de Italiaanse kronieken van die tijd staan vol met voorbeelden van ongekende wreedheden die de Franse troepen in Italië begingen.

34 Met de verovering van Lombardije herstelde de koning onmiddellijk het gezag dat Karel voor Frankrijk had verspeeld: Genua gaf zich aan hem over; de Florentijnen werden zijn vrienden; de markies van Mantua, de hertog van Ferrara, Giovanni Bentivoglio, de vrouwe van Forlì, de heren van Faenza, van Rimini, van Pesaro, van Camerino, van Piombino, de Lucchезen, de Pisanen, de Sienezen, iedereen heette hem welkom en wilde zijn vriend zijn. 35 Toen moest het de Venetianen duidelijk zijn wat een gevaarlijk spel ze hadden gespeeld: want omwille van twee of drie steden in Lombardije hadden ze de koning de baas over twee derde van Italië gemaakt.

36 En laat men zich rekenschap geven hoe gemakkelijk de koning zijn gezag in Italië zeker had kunnen stellen als hij bovenstaande regels in acht had genomen, en de veiligheid en de verdediging van zijn vele vrienden had gegarandeerd; vrienden die, omdat ze talrijk en kwetsbaar waren, en bevreesd hetzij voor de Kerk hetzij voor Venetië, onder alle omstandigheden genoodzaakt waren zijn kant te kiezen. Met hun hulp had hij de machtige staten die resteerden gemakkelijk onschadelijk kunnen maken. 37 Maar nauwelijks had hij Milaan of hij deed het tegendeel, door paus Alexander

34 *Genua*: de stad, die op dat moment deel uitmaakte van het hertogdom Milaan, accepteerde een Franse gouverneur. • *de Florentijnen*: zij sloten in okt. 1499 een verdrag met Lodewijk, waarbij zij de koning vooral financiële steun toezegden bij zijn expeditie in Italië, in ruil voor Franse militaire steun bij de herovering van Pisa, waarop Florence zeer gebrand was. • *de markies van Mantua*: Francesco II Gonzaga. • *de hertog van Ferrara*: Ercole d'Este; zie II.4. • *Giovanni Bentivoglio*: heer van Bologna; zie XIX.17. • *de vrouwe van Forlì*: Caterina Sforza; zie XX.30-32. • *de heren van Faenza ...*: in Faenza regeerde Astorre III Manfredi, in Pesaro Giovanni Sforza, in Rimini Pandolfo Malatesta, in Camerino Giulio Cesare da Varano, in Piombino Jacopo IV d'Appiano. De meesten van deze kleine heersers gingen ten onder tegen Cesare Borgia. Lucca, Pisa en Siena waren republieken, ook al speelde in de laatste stad Pandolfo Petrucci (XXII.3 vv.) een overheersende rol.

35 *wat een gevaarlijk spel ...*: voor deze strategische fout, zie ook XXI.21-22. • *twee of drie steden in Lombardije*: de It. uitdr. *dua terre* staat in algemene zin voor een zeer beperkt aantal, en duidt niet op precieze steden. • *de baas ...*: Frans gebied in eigenlijke zin werd toen alleen het westen van Lombardije; maar Lodewijks invloed in de rest van Italië was groot.

36 *de machtige staten ...*: eerst en vooral Venetië en de Kerkelijke Staat.

37 *door paus Alexander ...*: zie VII.14. • *zijn vrienden*: niet duidelijk is of deze woorden doelen op (vooral) de Venetianen, die Lodewijk in Italië verwelkomd hadden en sterk tegen een machtsgreep van Alexander gekant waren, of (net als 'degenen ... geworpen') op de kleine heersers in Romagna.

te helpen Romagna te veroveren. En hij beseftte niet dat hij met die stap zijn eigen positie verzwakte, omdat hij aldus zijn vrienden en degenen die zich in zijn schoot hadden geworpen van zich vervreemde, en de positie van de Kerk aanzienlijk versterkte, door aan haar geestelijke macht, waaraan zij al groot gezag ontleent, nog een forse wereldlijke macht toe te voegen. 38 En na deze eerste fout was hij gedwongen op de ingeslagen weg voort te gaan, totdat hij zich uiteindelijk gedwongen zag naar Italië te komen om paal en perk te stellen aan de machtshonger van Alexander, en te voorkomen dat deze de baas zou worden in Toscane.

39 En alsof het nog niet genoeg was dat hij de Kerk had groot gemaakt en zijn vrienden van zich had vervreemd, besloot hij het Koninkrijk Napels, waarop hij zijn zinnen had gezet, te delen met de koning van Spanje. Hij was heer en meester in Italië, en vervolgens haalde hij daar iemand binnen die van zijn eigen kaliber was: zo schonk hij een steun en toeverlaat aan machtsbeluste elementen in dit land, en aan mensen die zich door hem tekort voelden gedaan. Terwijl hij in dit rijk een marionet aan de macht

38 *naar Italië te komen om ...*: in werkelijkheid kwam Lodewijk naar Milaan (medio 1502) om de militaire expeditie naar Zuid-Italië voor te bereiden; maar hij steunde Florence tegen Cesare Borgia. Zie ook VII.17.

39 *het Koninkrijk Napels*: Zuid-Italië was geregeerd door de Anjous tot 1435, toen dezen verdreven waren door het huis Aragon. De Franse inval in Italië van sept. 1494 werd gemotiveerd met de aanspraken die Karel VIII als nazaat van de Anjous meende te kunnen maken op de Napolitaanse troon. Koning van Napels is op dat moment Alfonso II. Als het Napolitaanse leger niet bij machte blijkt de Franse invasie te weerstaan, treedt deze af ten gunste van zijn zoon Ferdinando II en vlucht naar Sicilië, waar hij korte tijd later sterft. Een maand later zoekt ook Ferdinando II zijn heil op Sicilië. De Fransen bereiken Napels op 22 febr. 1495; Karel wordt op 12 mei tot koning van Napels gekroond, en aanvaardt daarna de terugreis. Ferdinando II weet vervolgens met Spaanse hulp de macht te heroveren; na zijn dood in okt. 1496 wordt hij opgevolgd door Federigo I, een broer van Alfonso II. Maar op 11 nov. 1500 sluiten Karels opvolger Lodewijk en koning Ferdinand van Spanje (een bloedverwant van de Napolitaanse Ferdinand) het geheime Verdrag van Granada, waarbij het Koninkrijk Napels wordt opgedeeld tussen Frankrijk (het noorden) en Spanje (het zuiden). De Frans-Spaanse verovering begint in juni 1501, en leidt weldra tot de val van Federigo, die zich overgeeft aan Lodewijk; daarmee eindigt het bewind van deze tak van het huis Aragon in Napels. In de loop van 1502 ontstaat er evenwel een conflict tussen Frankrijk en Spanje, dat uiteindelijk uitmondt in een oorlog. Na twee nederlagen moet Frankrijk zich terugtrekken uit Zuid-Italië, dat definitief onder Spaans gezag komt. • *een marionet*: de genoemde Federigo I.

had kunnen laten, haalde hij die daar juist weg, en zette er iemand neer die hemzelf daar weg kon jagen. ⁴⁰ Zeker, het is heel natuurlijk en heel gewoon om te streven naar vergroting van je macht, en wie dat niet alleen wil maar ook kan, zal altijd waardering ontmoeten of in ieder geval gespaard blijven voor kritiek. Maar als je het niet kunt en toch met alle geweld wilt, dan maak je een wezenlijke fout en is kritiek op zijn plaats. ⁴¹ Met andere woorden: was de koning van Frankrijk sterk genoeg om Napels op eigen kracht te veroveren, dan had hij dat moeten doen; was hij dat niet, dat had hij dit rijk niet met een ander moeten delen. Voor de deling van Lombardije met Venetië bestond een geldig excuus, omdat hij op die manier voet aan de grond kreeg in Italië; maar deze deling verdient kritiek, omdat ze niet door de omstandigheden werd opgelegd.

⁴² Koning Lodewijk had dus de volgende vijf fouten gemaakt: hij had de kleine heersers ten onder laten gaan; hij had de positie van een groot heerser in Italië versterkt; hij had er een buitengewoon machtige vreemde vorst binnengehaald; hij was er niet komen wonen; hij had er geen kolonies gevestigd. ⁴³ En wellicht hadden deze fouten bij zijn leven geen funeste gevolgen gehad, als hij daar niet een zesde bovenop had gestapeld door de Venetianen op de knieën te dwingen. ⁴⁴ Als hij de Kerk niet groot had gemaakt en Spanje niet naar Italië had gehaald, dan was het verstandig, ja noodzakelijk geweest om hun macht te beknotten; maar toen hij die eerste stappen eenmaal had gezet, had hij nooit mogen instemmen met hun ondergang. Want met de macht die ze bezaten zouden de Venetianen militaire avonturen van anderen in Lombardije onder alle omstandigheden verhinderd hebben. Enerzijds zouden zij daar namelijk geen enkele verovering geduld hebben die hunzelf niet ten goede gekomen was, en anderzijds had niemand daar gebied aan Frankrijk willen ontnemen om het aan Venetië af te staan; en een oorlog tegen Frankrijk en Venetië samen zou niemand hebben aangedurfd.

⁴² *een groot heerser*: Alexander VI. • *een ... vreemde vorst*: Ferdinand van Spanje.

⁴³ *door de Venetianen ...*: in dec. 1508 werd op initiatief van Julius II de Liga van Kamerijk gesloten: een alliantie van Frankrijk, Spanje, Oostenrijk, de paus en enige kleine mogendheden, zogenaamd gericht tegen de Turken, maar in werkelijkheid tegen Venetië. Op 14 mei 1509 versloeg het (voornamelijk Franse) leger van de alliantie het Venetiaanse bij Agnadello (of Vailate). De Republiek belandde daarna in een diepe crisis, en raakte een groot aantal steden kwijt. Een groot deel van het verloren gegane gebied wist zij overigens spoedig weer terug te winnen. Zie ook XII.26; XX.13.

45 En als iemand zou zeggen: koning Lodewijk gaf Romagna aan Alexander en Napels aan de koning van Spanje om een oorlog te vermijden, dan antwoord ik met de argumenten die ik hierboven al heb gegeven: dat je nooit een misstand moet laten voortbestaan om een oorlog te vermijden; want die vermijd je niet, maar stel je alleen maar uit tot nadeel van jezelf. 46 En mocht iemand willen herinneren aan de belofte van de koning aan de paus om die verovering voor hem te verzorgen in ruil voor de ontbinding van zijn huwelijk en een kardinaalshoed voor de aartsbisschop van Rouen, dan verwijs ik naar wat ik verderop zal zeggen over beloften die vorsten doen en over de manier waarop die dienen te worden nagekomen.

47 Koning Lodewijk is Lombardije dus kwijtgeraakt omdat hij geen enkele van de regels in acht heeft genomen die in acht genomen zijn door anderen die hun veroveringen wilden consolideren; dit is dus niet iets om versteld over te staan, maar zo gewoon en zo logisch als maar kan. 48 Over deze materie sprak ik in Nantes met kardinaal D'Amboise, in de tijd dat Valentino – want zo noemde men doorgaans Cesare Borgia, de zoon van paus Alexander – Romagna veroverde. De kardinaal zei me toen dat Italianen geen verstand hebben van oorlog voeren. Ik antwoordde hem dat Fransen geen verstand hebben van politiek bedrijven; want dat ze, als ze dat wel hadden gehad, de Kerk niet zo machtig hadden laten worden. 49 De feiten tonen aan dat Frankrijk verantwoordelijk is voor de macht in Italië van de Kerk en van Spanje, die op hun beurt weer verantwoordelijk zijn voor de ondergang van Frankrijk. 50 Daaruit valt een algemene regel te trekken, die altijd of bijna altijd opgaat: wie een ander machtig maakt, graaft zijn eigen graf. Want macht wordt verleend door kunde of door kracht, en beide zijn verdacht aan wie die macht wordt toebedeeld.

45 *hierboven*: in § 29.

46 *de belofte ...*: zie VII.14. • *verderop*: in hfdst. xviii.

47 *dit is ... kan*: m.a.w.: het tweede verlies van Milaan was geen kwestie van een ongunstige fortuin waarop mensen geen vat kunnen hebben, maar gewoon van menselijk falen.

48 *sprak ik ...*: tijdens zijn eerste Franse missie verbleef M. tussen eind okt. en begin nov. 1500 in Nantes, en sprak toen meer dan eens met kardinaal Georges D'Amboise (1460-1510), aartsbisschop van Rouen en de rechterhand van Lodewijk xii. • *Valentino*: zie hfdst. vii. • *dat Italianen ...*: vgl. xxvi.17.

50 *Want macht ...*: bedoeld wordt: wie een ander ergens aan de macht helpt, doet dat met politieke kundigheid of met militaire macht; en beide zijn de nieuwe machthebber onwelgevallig.